

Filozofski savjetnik

ČASOPIS ZA FILOZOFSKU PRAKSU · HRVATSKO UDRUŽENJE ZA FILOZOFSKU PRAKSU

SVEZAK Vol. I BROJ Br. 2 GODINA 2026 NAKLADNIK HUFP, Zagreb

PSIHOLOGIJA · ARHETIPI · ESEJ

Kreiranje duše kroz sliku arhetipa prevaranta

Patricija Čurić · *Karl-Franzens Sveučilište u Grazu, Graz*

Primljeno: 21. 5. 2025

Pojam duše, njezina uloga u ljudskom životu, umjetnosti i kulturi, ostaje neiscrpan izvor promišljanja i trajna sjena konkretne stvarnosti. Duša se ne može svesti na tvar ili objekt, jer je ona prije svega način gledanja na svijet, perspektiva koja omogućuje dublje razumijevanje svega što nas okružuje. James Hillman opisuje dušu kao zrcalo ili mjesec: ne kao izvor svjetlosti, već kao njezina posrednika, reflektora koji preoblikuje ono što prima. Ovom metaforom Hillman naglašava da duša nije supstancija ni entitet, već funkcija posredovanja između nas i svijeta, inspiriran neoplatonistima poput Plotina i renesansnim misliocima poput Marsilia Ficina.

Plotin, u svojoj trojnoj strukturi stvarnosti (Jedno, Nous, Duša), smješta dušu kao posredni princip između čistog uma i materijalnoga svijeta. Duša je ono što oduhovljuje materiju, ali i ono što materiji daje smisao. Ficino, u 15. stoljeću, preuzima i razvija tu ideju: za njega je spiritus, suptilna životna sila koja prožima sve što postoji, most između tijela i duha, između vidljivoga i nevidljivoga. Hillman nastavlja upravo tu liniju misli, ali je premješta iz metafizičkoga u psihološko i poetsko područje.

Za Hillmana, duša je ono što produbljuje događaje u iskustva, omogućuje značenje, komunicira u ljubavi i njeguje religioznu brigu. Ona nije izvor spontane radosti ni neposredna vitalnost, to su, prema Hillmanu, obilježja duha (pneume). Duša je naprotiv ono što zadržava, reflektira, pati i traga za smislom. Povezana je s maštom, s imaginativnom mogućnošću naše prirode: iskustvom koje se razvija kroz refleksiju, san, sliku i fantaziju. Hillman naglašava da su sve stvarnosti, uključujući i ono što se čini najpozitivnijim i najtvrdim, prvotno simboličke i metaforičke. Ne postoji "čisto" iskustvo bez interpretacije, bez slike, bez duše koja to iskustvo posreduje.

Jedna od temeljnih teza koju Hillman preuzima i razvija iz Jungove misli jest: "slika je duša". Sve što doživljavamo, doživljavamo kao slike. Slike nisu puko vizualne pojave; one su sami temelj

psihe. Za Junga, psiha sama po sebi stvara slike, i upravo je to njezina temeljna aktivnost. Hillman tu misao radikalizira: slike nisu produkti psihe, slike jesu psiha. Između slike i duše nema razmaka.

Ovaj stav ima dalekosežne posljedice. Slike nisu samo vizualni prikazi, već živi fragmenti imaginacije, višeznačni i otvoreni za beskrajna tumačenja. Hillman naglašava da one nisu isključivo produkti ljudske svijesti, već posjeduju vlastitu autonomiju i vitalnost. One nas posjeduju jednako koliko i mi njima. Slike su nositelji značenja, sposobne zaustaviti nas, preobraziti i povezati s dubljim slojevima stvarnosti, ali samo ako im dopustimo da govore, umjesto da ih odmah prevodimo u pojmove, simptome ili alegorije. Hillmanov pristup tumačenju slika bitno se razlikuje od freudovskoga ili standardno jungovskoga pristupa: on ne traži "što slika znači" nego pita "što slika hoće", "kako slika želi da je gledamo". Time vraća slici njezinu dostojanstvenost i autonomiju, i upravo u tom smislu Hillman govori o poiesis, o psihi kao poetičnoj aktivnosti, o duši kao inherentno stvaralačkoj sili.

Arhetipska psihologija donosi povratak staroj ideji anima mundi, takozvane duše svijeta. Ova ideja, prisutna već kod Platona u dijalogu *Timej*, a potom razrađena kod Plotina i Ficina, tvrdi da cijeli kozmos ima svoju dušu, da nije samo skup materijalnih objekata, već živi organizam prožet unutarnjom dimenzijom. U tom pogledu, ne samo ljudi, već i životinje, biljke, rijeke, ostala priroda i prirodne pojave, pa čak i ljudski artefakti, sudjeluju u toj univerzalnoj duši. Hillman odbacuje tezu da mi projiciramo dušu na svijet; umjesto toga, tvrdi da svijet sam otkriva svoju unutarnju dimenziju kroz slike koje nam se obraćaju i traže našu pažnju, ljubav i odgovor. Ova perspektiva ima i ekološke i etičke implikacije koje Hillman eksplicitno razvija u kasnijim radovima: ako je duša inherentno prisutna u krajolicima, rijekama i zgradama, onda je briga za svijet ujedno i briga za dušu.

U tom kontekstu, posebno mjesto zauzima arhetip prevaranta (lukavca, engl. *trickster*), jedna od najdinamičnijih i najuniverzalnijih figura kolektivne mašte čovječanstva. Ova figura, izvor kaosa, obnove i stvaranja, ali i katalizator unutarnje transformacije i kreativnog procesa, neprestano se pojavljuje u mitovima, bajkama i narodnim predajama svih kultura. Onaj koji vara, izokreće pravila, ismijava autoritet, ali istovremeno donosi promjenu, potiče stvaralaštvo i otkriva skrivene istine, duboko je ukorijenjen u kolektivnoj svijesti i ima nezamjenjivu ulogu u razvoju pojedinca i zajednice.

U mitologiji, prevarant/lukavac pojavljuje se pod različitim imenima. Kojot ili Gavran kod sjevernoameričkih Indijanaca, lik koji je istovremeno stvorio svijet i neprestano ga remeti. Hermes u grčkoj mitologiji, bog putova, lopova i glasnika, koji jednakom spretnošću prelazi granice između živih i mrtvih, između bogova i ljudi. Loki u nordijskoj tradiciji, genijalni izumitelj koji je bogovima dao najmoćnije darove, ali ih je i doveo na rub propasti. Anansi u zapadnoafričkoj i karijskoj tradiciji, pauk

koji mudrim pričama pobjeđuje jače protivnike i čuva znanje za smrtnike. Svi ti likovi dijele sposobnost mijenjanja oblika, sklonost šalama i podvalama, ali i moć stvaranja i uništavanja. Uvijek su na granici božanskog i životinjskog, mudrosti i gluposti, stvaranja i razaranja. Ruše granice između svjetova, između svjesnog i nesvjesnog, između materijalnog i duhovnog, i na taj način postaju mostovi između različitih razina stvarnosti.

Prema Jungovom tumačenju, arhetip prevaranta/lukavca odražava najdublje slojeve ljudske psihe. On je odraz onih dijelova osobnosti koji su potisnuti, nepriznati ili neprihvaćeni, takozvana sjena. Sjena nije nužno "zla"; ona jednostavno sadrži sve ono što ego nije integrirao. Utjelovljuje ono što je u nama neuredno, nepredvidivo, infantilno, pa i destruktivno. No, upravo kroz svjesno suočavanje s tim aspektima, kroz ono što Jung naziva individuacijom, čovjek ima priliku za istinski psihološki rast i razvoj. Jung je u tom kontekstu isticao i pojavu tzv. poltergeist fenomena, neobičnih fizičkih pojava koje prate adolescente, tumačeći ih kao manifestacije istog arhetipskog uzorka: neintegrirane psihičke energije koja traži izlaz.

Jung ističe da prevarant/lukavac nije samo relikat prošlosti, već živa sila koja i danas djeluje u svakome od nas. U svakodnevnom životu, pojavljuje se u obliku nespretnosti, jezičnih pogrešaka i omaški, neobjašnjivih nezgoda, ali i u trenucima kada se iznenada pojavi nova ideja, kada se dogodi neočekivani preokret ili kada se kroz smijeh i šalu razotkriva neka dublja istina. Ova figura je istovremeno izvor problema i izvor obnove. Podsjeća nas na našu nesavršenost, ali i na mogućnost promjene. U mitovima, često biva ismijana, kažnjena ili ponižena, ali na kraju uvijek preživi, jer je njezina uloga nezamjenjiva kao pokretača života, sile koja sprječava ukočenost i stagnaciju.

Prevarant/lukavac posebno je blizak umjetnicima i stvaraocima. Umjetnost, kao i ova arhetipska figura, uvijek iznova propituje granice, ruši ustaljene obrasce i otvara prostor za novo. Umjetnik je, na neki način, uvijek i lukavac. On krade, posuđuje, preoblikuje, izmišlja, ali i razotkriva, iscjeljuje, stvara smisao. Picasso nije slučajno rekao da dobri umjetnici kopiraju, a veliki krađu. Iza te provokativne izjave stoji upravo logika prevaranta: ne radi se o plagijatu, već o transformativnom prisvajanju, o sposobnosti da se uđe u tuđu viziju i iznese nešto dosad neviđeno. Hillman je isticao i važnost humora i ludizma za zdravlje duše: ozbiljnost bez humora vodi prema rigidnosti, a humor bez ozbiljnosti prema površnosti. Prevarant ujedinjuje oboje, i upravo ta paradoksalnost čini ga nezamjenjivim modelom za razumijevanje kreativnog procesa.

Iako se često doživljava kao prijetnja poretku, on je i učitelj. Kroz svoje podvale i šale, razotkriva slabosti moćnika, ismijava lažne autoritete, ali i uči poniznosti, snalažljivosti i

prilagodljivosti. U nekim mitovima, on je i iscjelitelj: njegova sposobnost da preživi, da se izvuče iz svake nevolje, da pronađe rješenje tamo gdje ga nitko drugi ne vidi, čini ga uzorom u trenucima krize.

Uloga prevaranta, lukavca u obredima, karnevalima i narodnim običajima posebno je značajna. U srednjovjekovnoj Europi, primjerice, održavali su se "praznici budala" (Festa Stultorum) i "praznici magaraca" (Festum Asinorum), uglavnom u razdoblju između Božića i Bogojavljenja, tijekom kojih su se društvene uloge izokretale, a smijeh i ruganje postajali dopušteni čak i unutar crkvenih zidova. Književni teoretičar Mihail Bahtin u svojoj teoriji karnevalizacije opisuje taj fenomen kao legitimnu suspenziju hijerarhije koja zajednicu ne samo zabavlja, nego je i psihološki pročišćuje i obnavlja. Ti običaji nisu bili puka zabava, već funkcionalna nužnost: ventil za potisnutu energiju, ritual koji je zajednici dopuštao da se kratko vrati u predsocijaliziranu slobodu, a potom se osvježena vrati ustaljenim ulogama.

U arhetipskom smislu, Hermes je psihopomp, vodič duša i posrednik između svjetova, onaj koji slobodno prelazi granice između svjesnog i nesvjesnog, materijalnog i duhovnog, donoseći slike i poruke koje drugima omogućuju da pronađu smisao, utjehu i inspiraciju. U grčkoj mitologiji, njegova uloga vodiča posebno dolazi do izražaja u trenutku smrti: Hermes prati duše do obale rijeke Stiks, gdje ih Haron prevozi čamcem u podzemni svijet, uz simboličan čin polaganja novčića pod jezik pokojnika. Povratak iz podzemlja bio je moguć samo pod izuzetno strogim uvjetima. Važno je, međutim, naglasiti da nisu svi likovi lukavci psihopompi u strogom smislu: Loki nije vodič duša, niti je to Anansi ili Kojot u svim predajama. Psihopompska dimenzija arhetipa lukavca najizrazitija je tamo gdje je graničnost i posredničnost u samom središtu lika. U širem smislu, ipak, prevarant donosi slike iz dubljih slojeva psihičke stvarnosti i time obavlja posredničku ulogu za kolektivnu imaginaciju: on je kanal kroz koji skriveno postaje vidljivo, onaj koji omogućuje drugima da pronađu smisao, utjehu i inspiraciju. Orfej je smio izvesti Euridiku natrag pod uvjetom da se ne osvrne, Perzefona se vraća među žive tek dio godine, a Psiha je morala izvršiti niz gotovo nemogućih zadataka, poput razvrstavanja sjemenki, donošenja zlatne vune, prikupljanja vode iz smrtonosnog izvora i silaska u podzemlje po kutijicu s božanskom ljepotom. Takvi mitovi jasno ocrtavaju granicu između života i smrti, ali i ukazuju na rijetke trenutke kada je, zahvaljujući posebnoj hrabrosti, mudrosti ili božanskoj intervenciji, moguće barem privremeno prijeći tu granicu i time otvoriti prostor za novo razumijevanje, transformaciju i nadu.

Literatura

Hillman, James. "Anima Mundi: The Return of the Soul to the World", in *The Thought of the Heart and the Soul of the World*. Dallas: Spring Publications, 1992.

Hillman, James. *Archetypal Psychology: A Brief Account*. Dallas: Spring Publications, 1983.

Hillman, James. *Re-Visioning Psychology*. New York: Harper & Row, 1975.

Jung, C. G. "On the Psychology of the Trickster Figure." In P. Radin, *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*, pp. 195–211. New York: Schocken Books, 1956.

Jung, C. G. The Archetypes and the Collective Unconscious. *Collected Works*, Vol. 9, Part I. Princeton: Princeton University Press, 1959.

Plotinus. *The Enneads*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Radin, Paul. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schocken Books, 1956.